

Tiina Mahlamäki

”Tual se ny istuu, trappusil.” Kaunokirjalliset kuvaukset kotiinpaluusta vuoden 1918 vankileiriltä

Eeva Joenpellon Lohja-sarjan ensimmäisen osan, *Vetää kaikista ovista* -teoksen, alussa on koko sarjan koskettavin kohta. On kevät 1919. Kapinasta on kulunut vuosi. Punaleski Tilta Gröönroos tulee tapaamaan serkkuaan, kauppiaanrouva Salme Hännistä. Tilta on menettämässä kaiken. Hänen miehensä suutari Gröönroos on kuollut vankileirillä punatautiin ja hänen verstaansa on myyty velkojen katteeksi. Tytär Hilja makaa kotona espanjantaudista kärsien. Ei ole ruokaa, eikä rahaa, ja poika Vieno viruu vankileirillä. Tilta kiertää talosta taloon pyytäen, että joku isännistä kirjoittaisi paperin, jossa tarjoaisi Vienolle töitä. Mitä töitä tahansa. Se on ainoa tapa saada hänet pois vankileiriltä, ”[p]ois kualemast. Selväst kuolemast.” Tiltan ainoa toivo on saada Vieno kotiin hengissä, ”vaik kui vähis henkis. Nii kyl mä sen hoiraisi ihmiseks taas.” (Joenpelto 1972.)

Salme antaa serkulleen syötävää kotiin viemisiksi ja Tilta sopottaa asiansa kotiinpalaavalle kauppias Hänniselle. Ja jotain tapahtuukin. Kun Salme lähettää tyttärensä Inkerin ja Anjan viemään Gröönrooskalle ruokaa ja ommeltavaa, heitä kohtaa erikoinen näky:

Sitten he näkivät Gröönrooskan. Hän istui ulkokuononrakennuksen rappusella jonkun miehen vieressä. Mies oli paljain jaloin ja piteli päätään käsissään. Heidän seistessään siinä hänen kätensä putosivat ja hän paljasti hitaasti kuivuneet kasvot, suuret syvistä kuopista katsovat hohdottomat silmät. Groonrooska pani kätensä miehen olkapäälle, irrotti, nousi sitten ja lähti tyttöjä kohden. (Joenpelto 1972.)

Nuo Vienon kuivuneet kasvot ja suuret syvistä kuopista katsovat hohdottomat silmät ovat tuttuja monista sisällissodan vankileirien kuvauksista. Ne ovat tuttuja myös muista keskitysleirikuvauksista, erityisesti toisen maailmansodan aikaan mutta myös 1990-luvun Balkanin sodista. Olemme nähneet nuo syvistä kuopista katsovat silmät myös nälkiintyneiden lapsien kasvoilla Afrikasta kertovissa uutisissa tai kuivuneet kasvopiirteet itsensä näännyttäneillä, syömishäiriöstä kärsivillä tytöillä. Ne herättävät meissä pelkoa ja vihaa sekä halun toimintaan: ”Ei koskaan enää!” ”Mitä voin tehdä auttaakseni?”

Myös Joenpellon romaanin Salme tyttärineen haluaa auttaa. Anja istahtaa hetkeksi Vienon viereen rappusille, on aikeissa koskettaa tätä, mutta empii: ”Vienon tukka oli jauhoisen näköinen, tasattu kuin lapsen. Niskanikamat olivat yksittäin laskettavissa. Hän ei tuntunut tietävän tytön läsnäolosta.”

Anja anoo isältään, että tämä hankkisi Vienolle töitä: ”Se hytisee ja tärisee ja on kuin vilutautinen. Se on niin turvaton.” (Joenpelto 1972.) Fyysinen heikkous tekee miehestä lapsen kaltaisen, turvaa tarvitsevan olennon.

Sisaret tuovat ruokatarvikkeita ja työtehtäviä Gröönrooskalle. Hän ei kuitenkaan katso tyttöjen tuomisia, vaan sanoo heidän tulleen liian myöhään. Vielä teini-ikäinen tytär Hilja on kuollut edellisenä yönä nälän heikentämänä tautiinsa. Espanjantauti tappoi 1910-luvun lopulla Suomessa ja Euroopassa lukemattomia sodalta ja nälältä säästyneitä nuoria ihmisiä. Romaanin Hilja on yksi heistä. Mutta puolison ja tyttären kuoleman jälkeenkin Gröönrooskan elämässä oli toivoa. Hänen poikansa Vieno oli kotona. Gröönrooska kertoi vahvalla murteellaan tytöille, miten hän oli lähtenyt käymään kylässä myydäkseen viimeisen arvoesineensä, hopealusikan, jotta saisi tyttärensä haudatuksi ja kohtasi kotimatalla poikansa: ”Nii kum mää tuln kotjak käsi nii ihan siin poluv viäres makas Viano kuraprotis. Neljä tuntii se oli kräviny tota matkaa asemalt tännek kättä.” Voimat olivat ehtyneet ennen kotia, mutta Tilta auttoi hänet perille. Tytöt kyselivät, oliko Vieno se vanha mies ulkona.

Kakskymmentkaksvuotias vanha miäs. Ja jos emmää ny enää osakkan parkuu nii kyl hän osaa senki eres. Sanoo sanan tai kaks, sit jo rupee poramaa. Mää lämmyti saunan, pesi ja krassasi ku piänel lapsen. Se oli mun omaa luutan ja nahkatan kum mää siin kylveti ja sit mää taluti sen sänky. Tual se ny istuu, trappusil. (Joenpelto 1972.)

Vankileiriltä palanneet olivat nälän ja sairauksien heikentämiä, niin että pienimmätkin ponnistukset olivat heille ylivoimaisia. Myös Vienon voimat olivat ehtyneet kotimatalla. Henkiset voimatkin olivat vähissä, minkä vuoksi hän – miehille epätyypilliseen tapaan – itki. Vaikka Vienon olisi nuorena, 22-vuotiaana miehenä kuulunut olla parhaissa voimissaan, oli hän nyt heikko kuin pieni lapsi. Ja lapsena Tilta häntä kohtelikin: pesi, kylvetti ja vei sänkyyn nukkumaan. Lapsi on äidin omaa luuta ja nahkaa, verta ja lihaa vielä aikuisenakin.

Eeva Joenpelto ei tule ensimmäisenä mieleen pohdittaessa kotimaisen kirjallisuuden sisällissotakuvauksia. Hän itse vältti sisällissodan syntyessään vasta muutama vuosi sen jälkeen, mutta kuunteli lapsuudessaan sitä koskevia kertomuksia. ”Lättyjä paistettiin ja kapinasta puhuttiin”, hän muisteli lapsuuden vierailuja isoäitinsä luona (ks. Mahlamäki 2009). Kauppias ja kirkkoväärtti-isän ja emäntäkoulussa oppinsa saaneen äitinsä tyttärenä Eeva Joenpelto omaksui valkoisen näkökulman tähän kapinaksi kutsuttuun tapahtumasarjaan, jonka muistoista Sammatissa Anne Heimo (2010) on ansiokkaasti kirjoittanut.

Ehkä juuri tuo sisällissodan jälkeen syntyminen on saanut Joenpellon aloittamaan menestysromaaninsa *Vetää kaikista ovista* kirjoittamisen tilanteesta, jossa sota on jo ohi. Vuosi 1919, josta Lohja-sarja¹ alkaa, oli punaisten perheissä kotiinpaluiden vuosi – niissä perheissä, joissa oli jotain odotettavaa. Vuoden 1918 muistitietokuvauksissa isän kotiinpaluu olikin yksi keskeisistä teemoista (ks. esim. Peltonen 1996; SKS:n arkisto).

Tiltan ja Vienon kohtaamisen innoittamana ryhdyin etsimään sanataiteen kuvauksia vuoden 1918 tapahtumien jälkimainingeista. Erityisesti etsin romaaneista kohtauksia, joissa puoliso, äiti, isä, tytär tai poika palaa kotiin vankileiriltä pitkän poissaolon jälkeen. En käsittele kaikkia suomalaisessa kaunokirjallisuudessa kuvattuja kohtaamisia, vaan olen valinnut tarkasteltavaksi eri vuosikymmeninä kirjoitettuja teoksia tai novelleja, jotta kirjoittamisajankohdan valikoima olisi mahdollisimman laaja. Artikkelissani kysyn: Miten suomalaisessa kaunokirjallisuudessa on kuvattu vuoden 1918 sodasta ja sen jälkeiseltä vankileiriltä kotiin palaavia miehiä ja naisia? Mistä näkökulmasta ja minkälaisiksi kotiin palaavan ja kotona odottavan kohtaamiset on kuvattu? Mitkä teemat toistuvat kuvauksissa?

Tarkastelen seuraavassa kuuden romaanin ja yhden novellin kuvauksia kotiinpaluusta. Edellä kuvaamani Eeva Joenpellon *Vetää kaikista ovista* -romaanin (1972) lisäksi luen Runar Schildtin novellia ”Kotiinpaluu” (1919) sekä seuraavia romaaneja: Toivo Pekkasen *Tehtaan varjossa* (1930), Väinö Linnan *Täällä Pohjantähden alla* (1959–1962), Hella Wuolijoen *Työmiehen tarina* (1970), Juhani Syrjän *Juho 18* (1998) ja Heidi Köngäksen *Sandra* (2017).²

Kuollut palaa kotiin

Runar Schildtin novelli ”Hemkomsten” eli ”Kotiinpaluu” ilmestyi jo vuonna 1919 eli se on aikalaiskuvaus ja yksi ensimmäisiä sisällissodan tapahtumia kuvaavia fiktiivisiä tekstejä. Ilmari Ahma suomensi novellikokoelman tuoreeltaan vuonna 1922. Sisällissodan 65-vuotismuiston

¹ Lohja-sarjaksi tai Uusimaa-sarjaksi nimitetään Eeva Joenpellon 1970-luvulla kirjoittamaa tetralogiaa: *Vetää kaikista ovista* (1972), *Kuin kekäle kädessä* (1974), *Sataa suolaista vettä* (1978) ja *Eteisiin ja kynnyksille* (1980). Lohja-sarjasta tarkemmin ks. Mahlamäki 2005.

² Näiden lisäksi olen tutustunut laajempaan joukkoon vuotta 1918 käsittelevää romaanikirjallisuutta: Ilmari Kianto *Ryysyrannan Jooseppi* (1924); Ilpo Kaukovalta: *Lippujen hulmutessa* (1938); Elvi Sinervo: *Palavankylän seppä* (1965); Erkki Lepokorpi: *Käy ruusutkin kukkimaan* (1977); Anneli Kanto: *Veriruuusut* (2008); Elisabet Aho: *Sisar* (2011); Kjell Westö: *Kangastus 38* (2013) ja *Missä kuljimme kerran* (2006).

vuonna 1983 Love Kirjat julkaisi suomennoksen uudelleen. Schildt pyrkii novellissaan katsomaan läheltä ja tarkkaan sodan hajottamaa työläisperhettä (Melkas & Löytty 2018b.)

”Kotiinpaluu”-novelli tarkastelee pientä, syrjäseudulla asuvaa perhettä, jonka vanhin poika on lähtenyt sotaan punaisten puolelle, kadonnut ja kuollut. Perheen isä on arvostettu puuseppä, kaksi tyttäätä lähtenyt kaupunkiin työhön ja nuorempi poika ottanut puolison ja jäänyt mökkiin asumaan. Miehet kuuluvat suojeluskuntaan ja kannattavat muiden kyläläisten tavoin valkoisia. Vain vanhin, saamalla työskennellyt Albin oli tuottanut pettymyksen ja ainoana kylästä lähtenyt sotaan punaisten puolella. Siksi hänen kuolemansa oli paitsi surun myös häpeän leimaama. (Schildt 1983/1919.)

Novellin päähenkilö on perheen äiti Mari, joka valvoo eräänä yönä selkäsäryssään ja kuulee jonkun tulevan pihaan ja rapistelevan ovella. Hän menee ovelle ja kysyy ovea avaamatta kolme eri kertaa, kuka vieras on. Oven takaa kuuluva ääni kertoo olevansa Marin esikoispoika Albin. Mari puolestaan uskoo oven toisella puolella seisovan haamun. Hänen poikansa on jäänyt vaille kristillisiä hautajaisia ja vaeltaa siksi levottomana maan päällä ja tulee tapaamaan äitiään yön pimeydessä. Kuvaus rakentaa jännitystä, kuin kummitustarinaa äidin näkökulmasta:

– onko siellä joku? Sai hän vihdoon kolmannen kerran sanotuksi. – Päästäkää minut sisään, vastasi sama ääni, nyt kiihkeämmin, pyytävämmin kuin äsken, mutta yhtä salaperäisen hillittynä ja arkana. – Antakaa minun puhua kansanne, minun täytyy poistua jälleen, kun aamu valkenee. Niin, se oli todella vainajan ääni. Äiti ei erehdy esikoisensa äänestä. Mari seiso siinä ja tunsikin keuvansa raskaan huumauksen vallassa. Nyt hän ymmärsi. Ja samassa tuntui hänestä luonnolliselta, melkein itsestään selvältä, että Albin tuli keskiyön aikaan ja pyysi päästä sisään lapsuudenkotiinsa. Hän oli ajatellut tätä jo monta kertaa, ihmetellyt, odottanut melkein, varsinkin ensi aikoina tiedon saavuttua pojan kuolemasta. Albin, joka oli ollut mukana niin kauheissa teoissa, ehkä itsekkin tehnyt törkeitä rikoksia, kuinka hän voisi saada lepoa joukkohaudan siunaamattomassa mullassa. (Schildt 1983/1919.)

Äiti lausuu hautaanasettamissanat vapauttaakseen poikansa hengen. Poika kuitenkin vakuuttaa olevansa elossa ja kävelleensä Venäjän Karjalasta kaksi kuukautta päästäkseen kotiseudulleen. Äiti tekee oudon ja kauaskantoisen päätöksen, eikä päästä poikaansa sisään. Pojan isä vihaa punaisia ja veli kuuluu suojeluskuntaan, eikä äiti halua asettaa poikaansa alttiiksi heidän vihalleen: ”...lienee parasta, ettet lainkaan astu sisään ja herätä heitä, mutta minä tulen ulos ja kuuntelen mitä sinulla on kerrottavana. Huomenna voimme katsoa, mitä ehkä voi saada aikaan.” (Schildt 1983.)

Äiti ja poika tapaavat ulkona, äiti tuo mukanaan ruokaa. Albin raapaisee tulitikun, että äiti näkee hänen kasvonsa:

Niin, kyllä siinä oli Albin, vaikkakin hän tuntui paljon muuttuneen. Puolipitkä parta, jota hänellä ei ollut ennen ollut, ulottui korvasta toiseen. Mari kerkesi ajatella, että pojan täytyi nyt tietysti tehdä kaikkensa, etteivät kunnialliset ihmiset häntä tuntisi. Häntä värisytti. Pieni liekki heikkeni yhä, hän saattoi nähdä vain että nenä pisti omituisen terävänä esiin Albinin laihtuneista ja jollakin tavoin jäykistyneistä kasvoista. Silmät olivat vajonneet syvemmälle kuin ennen – tai ehkä se johtui vain lepattavasta valosta. Samassa tulitikku käyristyi ja katkesi. (Schildt 1983.)

Kotiinpalaava poika on fyysisesti muuttunut, kasvattanut parran, jotta häntä ei tunnistettaisi. Laihtuminen näkyy hänen kasvoistaan. Erityisesti äidin huomion kiinnittävät Albinin jäykistynyt ilme ja muuttunut katse. Haamusta Albin muuttuu ruumiilliseksi, eläväksi ihmiseksi, vaikkakin vain lyhyeksi ajaksi nopeasti palavan tulitikon liekin valossa tarkasteltavaksi.

Marin on vaikea ymmärtää, että Albin on elossa. Hän joutuu elämään piilossa – Marin päätöksestä myöskään muut perheenjäsenet eivät saa tietää hänen paluustaan – sillä häntä uhkaa kuolemantuomio tai pitkä vankeus sodanaikaisista teoistaan. Kukku Melkas ja Olli Löytty (2018b) huomioivat romaanin tiheän ja jännittyneen tunnelman rakentuvan yhtäältä äidin jännittyneiden aistimusten lävitse ja toisaalta siitä tosiasiaista, että sisällissodan monimutkaiset ja osin summittaisetkin jakolinjat kulkevat kuvattavan perheen sisällä. Ruotsinkielisessä työläisperheessä sekä veli että isä kuuluvat suojeluskuntaan, mutta Albin oli lähtenyt punaisten kaartiin miltei päähänpistosta, taitavan suostuttelun ansiosta.

Mari-äiti on innoissaan siitä, että saa tavata poikaansa ja pitää hänet itsellään. Hän ryhtyy erilaisiin toimenpiteisiin voidakseen toimittaa ruokaa ja tarvikkeita pojalleen, mikä tarkoittaa sitä, että hänen pitää valehdella muulle perheelle. Hän myös joutuu varastamaan ruokaa ja muita tarvikkeita, joita piilotteleva Albin tarvitsee. Äiti vaikuttaa maaniselta, toimii itselleen poikkeuksellisin tavoin ja herättää epäluuloja kotonaan. Hän, kuten myös piilossa elävä poika, käyvät varomattomaksi. Albin käy varastamassa omenia ja juureksia. Ja niin Marin puoliso ja nuorempi poika sekä lähiympäristö lähtevät etsimään ja metsästäämään mahdollista varastelevaa punakaartilasta. He epäilevät Marin tietävän jotain ja uskovat, että kyse on Albinista. Mutta Mari ei suostu paljastamaan salaisuuttaan, eikä myöskään anna Albinin antautua. Novellin loppu jää avoimeksi: kuoleeko siinä Albin vai Mari vai molemmat. Novelli osoittaa, miten monimutkaisista suhteista ja tilanteista sisällissodassa lopultakin oli kyse. Se tarkastelee myös syyllisyyttä ja sitä, miten helposti tavallinen ihminen – sekä sisällissotaan mielijohteesta ajautunut Albin että häntä auttava äiti – voi ajautua rikollisiin tekoihin. (Schildt 1983/1919; Melkas & Löytty 2018b.)

Novellin Albin ei palaa vankileiriltä vaan Venäjältä mutta samalla hän palaa kuolleista. Hän on laihtunut teräväpiirteiseksi ja parta peittää hänen omat, persoonalliset kasvonsa. Hän on palannut antautuakseen ja kärsiäkseen tuomionsa. Äiti kuitenkin kokee esikoisensa palanneen hänen luokseen, äitinsä luokse. Äiti haluaa yksin omistaa kuolleista palanneen poikansa, eikä jaa tätä muiden kanssa, ei perheensä eikä maallisen tuomioistuimen. Siksi hän menettää poikansa lopussa.

Samankaltainen kuolleista palaaminen tapahtuu Hella Wuolijoen 1940-luvulla kirjoittamassa mutta vasta 1970 julkaistussa teoksessa *Työmiehen perhe*. Myös Wuolijoen romaanissa useita vuosia kadoksissa ollut ja kuolleeksi ja sorakuoppaan haudatuksi luultu vaimo ja äiti palaa kotiin. Hänet tulkitaan ensin nimenomaan haamuksi, kummitukseksi tai vainajaksi: ”Taivas varjelkoon! Ihanko se on Riikka-vainaja?” Sekä vangituksi joutunut Riikka että sodasta hengissä selvinneet pojat ja puoliso ovat luulleet toisensa kuolleiksi. Kirjoitetut kirjeet ja tieto hengissäselviämisestä eivät olleet tavoittaneet vastaanottajia. (Wuolijoki 1970.) Wuolijoen teos on kirjoitettu tavalla, joka mahdollistaa sen helpon sovittamisen kuunnelmaksi, teatterikappaleeksi tai elokuvakäsikirjoitukseksi. Se perustuu nimenomaan nokkelaan dialogiin ja luvusta toiseen tapahtumia eteenpäin vievän kertojan päätökselliseen ääneen. Siksi Riikan ja hänen puolisonsa jälleennäkeminen muistuttaa enemmän farssia kuin toisilleen rakkaitten ihmisten kohtaamista vuosien eron jälkeen.

Elisabet Ahon Helsinkiin sijoittuvassa *Sisar*-romaanissa (2011) on kohtausta, jossa erään lapsen äidin oletetaan palaavan vankileiriltä, mutta palaaja tuokin vain kuolleelta äidiltä jääneet vähäiset tavarat. Romaanin vankileiri sijaitsee lähellä, Suomenlinnassa. Pääosin diakonissalaitokselle sijoittuvassa teoksessa vankileiriltä palaaminen on vain pieni kohtausta, jossa oikeastaan kukaan ei palaa, eikä kukaan ole vastassa. Diakonissalaitoksen portilla hortoileva ryysyinen

[o]lento oli niin laiha, etteivät he olleet koskaan nähneet hänenlaistaan edes kirjojen kuvissa, joissa onnettomat ihmiset kärvistelivät helvetin tulenlieskojen saartamina, posket kuopalla, nälkiintyneinä ja kauhujen vallassa. Nainen nojasi portinpieleen silkasta heikotuksesta, vaatteet resuisina riepuina, hiukset ohuina paakkuina ja jalat paljaina, verinaarmuilla hiekan ja kuran peitossa. Hän puristi kainalossaan epämääräistä kangasnyyttiä ja piti syvälle painunutta suutaan tiukasti kiinni, niin ettei huulista näkynyt viivaakaan ja saattoi vain aavistaa, että suusta puuttui hampaita. (Aho 2011.)

Tässä tuoreemmassa, 2010-luvun kuvauksessa ei tyydytä kuvaamaan vain kuihtuneita kasvoja, vaan tarkastellaan yksityiskohtaisesti palaajan rievuksi kuluneita vaatteita, lian paakkuunnuttamia hiuksia ja verinaarmuisia, likaisia jalkoja. Vankileirit – myöhemmin yksi diakonissoista lähtee työskentelemään Tammisaaren leirissä – ovat kristilliseen yhteisöön sijoittuvassa romaanissa

helvettiäkin pahempi kohtalo. Palaaja, yksi hengissä selvinneistä, kantaa mukanaan sitä, mikä on jäänyt jäljelle toisesta, joka ei selvinnyt. Nainen tuo diakonissalaitoksella majailevalle pikkupojalle tämän äidin jälkeensä jättämät tavarat. Traagista on, että pojalle ensin kerrotaan, että hänen äitinsä on palannut. Näin annetaan turhaa toivoa lapselle, jonka järkytys ja pettymys on valtava, kun hän näkee vieraan naisen ja saa varmuuden oman äitinsä kuolemasta.

Tappava ruoka

Reilu vuosikymmen sodan jälkeen, vuonna 1932 ilmestyi Toivo Pekkasen läpimurtoromaani *Tehtaan varjossa*, jonka riipaiseva aloitus kuvataan lapsen, isäänsä kotiin odottavan ja romaanin varsinaisen päähenkilön, Samuelin, näkökulmasta. Eletään nälän ja surun kesää vuonna 1918. Kaupungin työläisillä ei ole työtä eikä ruokaa. He kokoontuvat asemalle junan tullessa odottamaan, tuoko juna sillä kertaa heidän vankileirillä viruneen isänsä, puolisonsa tai poikansa takaisin kotiin:

Likaisina, laihoina, kainalossa pieni mytty matkatavaroita, saapuivat kapinoitsijat kotiin. Heidän omaisensa kiiruhtivat heitä vastaan, ja ilosta osattomiksi jääneet kuiskivat toisilleen, kuka kukin on ja miltä hän näyttää. (Pekkanen 1932.)

Vankileiriltä palanneet tunnistaa vaatetuksesta ja ulkonäöstä. Heitä ollaan vastassa. Perheenjäsenet odottavat heitä kiihkeästi ja vakavina, mutta muille, joutilaina asemalla norakoileville, vankileiriltä palaavat ovat jonkinlainen viihdenumero, jota katsellaan ja ihmetellään.

Eräänä iltana tulee tuosta kaksipuolisesta, valkoiseksi maalatusta ovesta ulos muiden mukana viidennelläkymmenellä oleva mies ja astuu horjuen alas aseman portaita. Laiha, nuori poika nousee äkkiä ylös nurmikolla loikoilevasta joukosta ja rientää juosten häntä vastaan. He ovat isä ja poika; pojan isä on nyt tullut. Kansa näkee, että he vaihtavat muutaman sanan keskenään, niin hiljaa, ettei kukaan niitä kuule, ja sitten ottaa poika isänsä kainalosta kirjavaan puseroon käärityn mytyn, ja toisiaan kädestä pidellen he alkavat nousta jyrkkää, kirkolle johtavaa mäkeä. (Pekkanen 1932.)

Samuli tunnistaa välittömästi isänsä, vaikka tämä on laihtunut, räjäinen ja muuttunut. Isä ja poika tuntevat toisensa ja tarttuvat toistensa käsiin. Vankileiriltä palaavilla ei ole paljoakaan matkavarusteita, vain kainaloon mahtuva mytty. Käsi kädessä kulkeminen on ehkä enemmän tukemista ja taluttamista kuin kiintymyksen ilmaus, sillä jyrkkä katu on liikaa isän heikentyneille voimille ja ylös noustuaan hänen pitää istahtaa lepäämään. Poika istuu hänen viereensä ja he lämmittelevät auringossa. Poika katselee isäänsä ”salaa, äänettömänä, ja häntä värisyttää oudosti: isän tukka ja parta ovat käyneet kummallisen harmaiksi”. He jatkavat hiljaa matkaansa, käsi

kädessä kulki, toinen toistaan tukien. Isä jaksaa kävellä kotiin saakka, vaikka hengittääkin raskaasti ja nojaa aina vähän väliä talojen seiniin. (Pekkanen 1932.)

Äiti on toiveikkaana ovella odottamassa ja juoksee puolisoaan vastaan. Hän itkee, ja heidän päästyään kotiin, alkaa touhukkaasti laittaa syötävää. Äiti lähettää Samuelin hakemaan jotain suuhunpantavaa naapurista, sillä perheen ruokavarat ovat äärimmäisen niukat. Äiti ei voi lakata itkemästä, vaikka mies yrittää viimein hengissä kotiin päästyään ajatella positiivisesti: ”ehkä tästä nyt taas vähän kerrassaan selvittää”. Neljän alaikäisen lapsen äiti tietää paremmin. Äiti valmistaa Samuelin tuomista aineksista ruokaa, isä syö sen, mutta sen jälkeen alkaa hänen vatsaansa polttaa. Liian pitkään liian heikolla ruualla ollut elimistö ei kestä vahvaa ruokaa, eikä isä nouse vuoteeltaan enää koskaan. (Pekkanen 1932.)

Tämä kotiinpaluu on *Tehtaan varjossa* -teoksen prologi, lyhyt kohta, josta romaani ja Samuelin elämä vasta alkavat. Isän kuolema värittää ja varjostaa Samuelin nuoruutta ja katkaisee hänen lapsuutensa. Kotiinpalaava isä kohtaa poikansa, joka taluttaa hänet kotiin, sekä vaimonsa, joka tarjoaa ruokaa, jota mies ei kestä. Tämä teema, ravinnon vaarallisuus, nousee esiin muissakin kotiinpaluun kuvauksissa. On kertomuksia toisista, jotka maitoa tai lihaa syötyään kuolevat. Tai kuvauksia kotiinpalaavista, jotka pitkään vaikeita oloja kestäneinä, eivät enää kestäkään kodin arkea ja arkista ruokaa. (Ks. esim. SKS:n, Kansan arkiston ja Sirkkala 1918 -aineistot.)

Kuin vastauksena Samuli Oinon isän kuolemaan vuosikymmeniä myöhemmin *Hovimäki. Päin nousevan Suomen rantaa* -teoksessa kotiinpalaavalle, nälkiintyneelle Toivolle kieltäydytään antamasta leipää. Monen vangin tiedetään kuolleen suolisolmuun saatuaan syödäkseen liian vahvaa ruokaa. Toivo kuljetetaan kotiin. Matkalla uskalletaan odottaa elämän pääsevän voitolle. Toivo hoippuu luurangonlaihana kotiovesta sisään, Martta-puoliso ei voi kuin itkeä, ja keittää lautasellisen velliä useita kertoja päivässä ja syöttää se heikolle puolisolleen. Tämä tuntuukin jäävän henkiin. Eräänä aamuna Toivo herää ja kokee olonsa hyväksi. Hän lähtee liikkeelle ja näkee tynnyrillisen suolasillejä, joita ei kykene vastustamaan. Yhtä silliä seuraa aina toinen. Lopulta hänet löydettiin kuolleena. (Mesterton et al. 2003.) Puolison huolenpito ja hoiva eivät riitä pitämään hengissä ihmistä, joka lähtee seuraamaan omia mielitekojaan. Myös syömishäiriöihin voi liittyä nälkiinnyttämisen ja ahmimisen vuorottelua. Kun nälkiintynyt ruumis lopulta saa ravintoa, se ei kykene lopettamaan ahmimista. Nälän- ja täyttymyksen tunteita kontrolloiva järjestelmä on mennyt epäkuuntoon.

Juhani Syrjän omasta isästään kirjoittama monologiromaani *Juho 18* julkaistiin vuonna 1998. Pienoisromaani kuvaa Juhon ajautumista punakaartiin, sodan kuukausia ja vankileirin kärsimyksiä. Lopulta Juho lähtee kotiinsa. Hän tekee rauhallisesti kävellen pitkää matkaansa vierailen ensin veljensä perheen luona, jossa opettelee syömistä ja kunnostaa vaatteitaan. Koska romaani on kirjoitettu Juhon itsensä näkökulmasta, se poikkeaa muista tässä käsitellyistä teoksista. Varsinaista kotiinpaluuta ei kuvata, jos sellaisena ei tulkita Juhon saapumista uupuneena veljensä kotiin illan jo hämärtyessä: ”Perillä minua sukulaiseni säällittelivät. Ruokaa tarjottiin ja siitä varoitettiin. Join maitoa ja vähin kermaakin ja raakana kaksi kälyni kauppatavaraksi säästämää kananmunaa.” (Syrjä 1998.) Tiiviissä kerronnassa pannaan paljon painoa Juhon nuoruudelle, vahvalle ja kestäväälle ruumiille ja sille, miten tämän vatsa kestää ruokaa pitkän nälkiintymisen jälkeenkin. Juho itse ei juuri pelkää romaanin aikana, ennen kuin hän vankileirillä huomaa jalkojensa ja käsiensä turpoavan: nälkähöhötys ennustaa kuolemaa ja pakottaa Juhon pyytämään apua toisilta.

Yhden mukana palaa koko työtätekevä kansa

Monissa tarkastelemissani romaaneissa kotiinpaluu sijoittuu teoksen alkuun tai loppuun. Kohtaamiset joko aloittavat teoksen, kuten Toivo Pekkasen ja Eeva Joenpellon romaaneissa tai päättävät sen, kuten myöhemmin tarkasteltavassa Heidi Köngäksen romaanissa. Ehkä suomalaisen romaanikirjallisuuden tunnetuin vankileiriltä paluu tapahtuu Väinö Linnan *Täällä Pohjantähden alla* -romaanisarjan, vuonna 1960 ilmestyneen toisen osan lopussa.

Kuten Kukku Melkas ja Olli Löytty (2018a) toteavat, ”kaunokirjallisuudella on ollut erityinen rooli ja kyky käsitellä kansallista murhenäytelmää”. Linnan trilogian toisen osan nähdään usein olevan juuri se romaani, joka aloitti kansallisten haavojen parantamisen ja käynnisti myös hävinneitten kertomuksia kuuntelevan historian tutkimuksen yli neljäkymmentä vuotta sodan jälkeen. Vasta silloin tosiasiaa ryhdyttiin julkisuudessa tarkastelemaan sisällissodan seurauksia ja laittomuuksia, kuten mielivaltaisia tuomioita ja teloituksia, keskitysleirejä ja eri kansanosien, luokkien ja yksilöiden välillä vallitsevaa vihaa. Vasta silloin alettiin myös kerätä katoamassa olevia muistoja ja kokijoiden kertomuksia. Punaisten oikeus surra tuli vasta tuolloin mahdolliseksi. (Ks. esim. Peltonen 1996; Heimo 2010.)

Linnan teossarja osoitti niitä monenlaisia syitä, jotka saivat tilattomat, maatyöläiset ja torpparit (vaikka Linnan kuvauksessa torpparien rooli korostuu ehkä liikaakin) nousemaan kapinaan. He eivät olleet vain rosvoileva roskajoukko tai kommunistisen ideologian aivopesemä kiihkoileva

ryhmä, minkälaisina siihenastinen vapaussotakirjallisuus oli punaiset nähnyt. Linna antoi äänen, nimen ja kasvot hävinneelle puolelle. Hän teki heistä inhimillisiä, mikä mahdollisesti auttoi pääsemään vastakkainasettelujen ja yksipuolisten viholliskuvien yli. (Melkas & Löytty 2018a; 2018b.)

Pohjantähden Akselikaan ei edusta kotiin palatessaan vain itseään. Linna pohjustaa Akselin paluuta rakentamalla laajempaa kuvaa tilanteesta, jossa moni oli kuollut leirillä ja makasi haudattuna matalaan nälkämonttuun tai sorakuoppaan. Ne, jotka ovat säilyneet hengissä ja palaavat Hennalasta, Riihimäeltä, Tammisaarelta ja Tampereelta, ovat nälkiintyneitä ja laihtuneita. Usein heidän ruuansulatuselimistönsä on lähtemättömästi vammautunut, kuten edellisessä luvussa nähtiin. Kaikki eivät olleet päässeet pois, vaan heitä odoteltiin edelleen tai he eivät palaisi koskaan. (Linna 1989/1960.) Ja, kuten Ulla-Maija Peltonenkin (1996) on tutkimuksissaan todennut, ne jotka menettivät läheisiään sisällissodassa tai vankileireillä, eivät sodan päättyessä ainakaan julkisesti uskaltaneet itkeä ja surra menetystään.

Mutta Linna näkee leireiltä palaavissa myös jotain positiivista: Kapinaan lähteneet olivat kokeneet monenlaista. He olivat nähneet maailmaa. He olivat ajelleet junalla. He puhuivat tuttavallisesti ennen vieraista ja kaukaisista paikkakunnista ja niissä tapahtuneista taisteluista. He kertoivat leireillä kokemastaan elämästä tarinoita ja sattumuksia. Heitä kuunneltiin:

Heillä oli jotakin mitä ei vain kaikilla olekaan. Heillä oli Kohtalo. Kohtalo on jotakin suurempaa kuin tavallinen elämä. Se oli pannut syrjäkylän torpanpojan tai päiväläisen vastatusten suurten asioiden kanssa. He olivat kasvaneet, ja heidän maailmansa oli laajentunut. (Linna 1989/1960.)

Akseli Koskelan kävely kotiin kuvataan hitaasti ja kiirehtimättä. Sitä kehystetään marraskuisen, tihkusateisen illan kuvauksella. Kylä on autio ja hiljainen, tie hukkuu mustaan pimeyteen. Tie kuljettaa tuntemattomasta tulevaa kohti tunnettua, kotia:

Asemalta päin, tien mustasta pimeydestä, alkoi kuulua hiljaista jalkojen rasahtelua. Se koveni lähestyessään valonkajastusta, jonka piiriin pian ilmestyi miehen hahmo. Hahmon piirteet selkenivät sitä mukaa kuin se lähestyi osuuskaupan valoa. Miehen päässä oli hattu, jonka lierit olivat paljon kärsineet ja joka oli asetettu hiukan vinoon tuulta vasten. Pää oli myös kallellaan, mutta se pysyi liikkumatta samassa asennossa. Ulkonevat leukaperät olivat jäykistyneet kylmän vuoksi koholleen. Suupielistä lähti kuoppainen juonne korvaa kohti, ja selvästi näkyvät poskiluut olivat koholla. Syvällä olevat silmät katsoivat rävähtämättä maantietä. [...] Askel oli väsynyt, mutta vähän päästä siinä tuntui ahneempi ote – niin kuin tahto olisi välillä vaatinut ruumiilta enemmän kuin se katsoi sopivaksi, sillä hetken kuluttua askel hidastui kiivastuakseen uudelleen. (Linna 1989/1960.)

Kuvaus voisi olla ranskalaisesta elokuvasta. Kävelijä voisi olla kuka tahansa pitkän poissaolon jälkeen kotiin palaava mies. Samoin kuin kaikissa muissa sisällissotakuvauksissa, Akselikin kuvataan laihtuneena. Hänen poskiluunsa ovat koholla ja näkyvät selvästi, silmät ovat syvällä kuopissaan. Mutta erojakin on. Vaikka Akseli on väsynyt, hän ei ole heikko samalla tavalla kuin vaikkapa Vieno, joka kaatui ojaan, eikä jaksanut nousta tai Samuli Oinon isä, joka tarvitsi kävelyssään tukea. Vaikka Akseli on edellisen luvun Juhoa vanhempi, heissä molemmissa on nuoruuden voimaa, eikä ruumiin väsymykselle anneta periksi. Vuosikymmenen Linnaa ennen kirjoittanut Hella Wuolijoki taas korosti, miten ”monikin voimakas mies jäi sille vapauden tielle, kun taas heiveröiset kestivät” (Wuolijoki 1970). *Pohjantähden* Akselin Linna kuvaa niin vahvaksi, että tahtova mieli voittaa väsyneen ruumiin.

Pitkän poissaolon jälkeen kotiin johtava polku ja kotipiha ovat Akselilta osin unohtuneet. Välillä hänen pitää hapuilla löytääkseen oikean tien. Lopulta hän saapuu perille ja tuntuu ottavansa vallan: ”Rappuja tunnustellen ja ovenpieliä sivellen hän asteli eteisiin. Käsi teki hapuilevan liikkeen ja löysi puisen vedikkeen. Sitten hän näki Elinan ja pojat, jotka olivat jäykistyneet niihin asentoihin mihin olivat jääneet kuullessaan ensimmäiset tunnustelevat askelet portaissa.” Torpparin perheeseen tulee harvoin vieraita iltapimeällä, joten Akselin vaimo Elina ja perheen kolme poikaa odottavat tulijaa hämmentyneinä. (Linna 1989/1960.)

Mies tervehtii perhettään, vaimo astuu häntä vastaan pyyhittyään kätensä: ”Kasvoilla oli monien vaihtelevien ilmeiden liike. Hymy ja itku eivät oikein antaneet toisilleen tilaa. Povi kohoili voimakkaasti. Hän tarttui käteen ja lehahti punaiseksi koko kasvoiltaan. Niin kuin joskus ensimmäisinä iltoina kun kohtausten kiihkeys vielä ujostutti.” Linna kuvaa aviopuolisoiden, toisilleen rakkaiden ihmisten kohtaamista, jossa tunnistaminen on välitöntä. Sosiaaliset säännöt ja tarve peittää todelliset tunteet koskevat niin Akselia kuin Elinaakin, mutta Elina ei onnistu salaamaan tunnemyrskyään. Tosin ensin he kättelevät toisiaan muodollisesti. Pitkään jatkuneen kättelyn jälkeen he syleilevät toisiaan, ja viimein kohtaukseen astuvat mukaan poissaolon aiheuttamat muutokset: tutun puolison ”silmistä katsoi joku kaukainen tuntematon ihminen”. Kärsimykset, kuolemantuomio ja nälkä olivat jättäneet jälkensä Akseliinkin. (Linna 1989/1960.)

Pojat tervehtivät ujoina isäänsä, jota eivät olleet nähneet kolmeen vuoteen. Nuorimmaisen Akseli oli nähnyt vain kehossa pakoon lähtiessään, ja nimennyt tämän edessä hämmöttävästä tappiosta huolimatta Voitoksi. Pihan toisella puolella syytinkiasunnossa asuvat vanhemmat, Jussi ja Alma

Koskela, tulevat katsomaan poikaansa. Akseli oli saanut kuolemantuomion, mutta K. J. Ståhlberg oli armahtanut hänet. Nyt hän oli ehdonalaisessa tuomiossa kansalaisluottamuksensa menettäneenä. Heti hän on kuitenkin valmiina puhumaan isänsä kanssa torpan tulevaisuudesta. (Linna 1989/1960.)

Akseli ei siis ole nälästä ja sairaudesta heikkona kuten moni muu, mutta hänen kasvonsa muistuttavat toisten vankileiriltä palanneiden kasvoja:

Miehen kasvot olivat jäykät, niiden laihtunut ja luiseva tummuus väreili yhteen ainoaan ilmeeseen jäykistynyttä ja paatunutta kärsimystä. Mutta pahinta oli katsoa hänen kuoppiin painuneita silmiään. Niissä oli tyhjä ja sammunut ilme, joka kuvasti vain jotakin raskasta ja elotonta. Kun hän koetti hymyillä pojalle, ilmestyi niihin väkisin tehtyä iloa, mutta suun hymy oli jäykkä ja vääristynyt. (Linna 1989/1960.)

Väinö Linna ei juurikaan kirjoita Akselin heikkoudesta tai laihuudesta, ainoastaan mielen raskaudesta, katseen tyhjiydestä ja ilottomuudesta sekä yleisestä poissaolosta. Menneisyydestä ei Koskelassa puhuta. Alma-äiti viimein tyhjentää sydämensä siitä, miten Akselin kaksi nuorempaa veljeä vietiin pois, ammuttiin ja haudattiin siunaamattomaan joukkohautaan. Akseli kantaa syyllisyyttä veljiensä kuolemasta, mutta ei puhu siitä. Hän ei myöskään aluksi puutu torpan töihin, vaan vain itselleen epäluonteiseen tapaan kiertelee ja katselee. Lopulta hänkin reipastuu ja ryhtyy kasvattamaan lapsiaan näiden hälistessä ruokapöydässä:

– Pojaat. Mitäs on sanottu ruokapöydässä meluamisesta? Pojat lopettivat riitansa totisina. Elina auttoi Voittoa lusikoimisessa, ja hänen kasvoillaan oli iloinen ja keventynyt ilme. Pöydässä kuului vain lusikoiden kilinä. Muuten vallitsi hiljaisuus. Oikea evankelis-luterilainen hiljaisuus. Isä oli tullut kotiin. (Linna 1989/1960.)

Akselin kotiinpaluusta tulee totta vasta kun hän ottaa itselleen takaisin isän ja isännän komentavan kielen ja asenteen. Vasta silloin perhe tuntee hänet.

Jo Väinö Linnaa aiemmin työmiehen perheestä ja sen kohtalosta 1900-luvun alkupuolen Suomessa kirjoitti edellä esitelty Hella Wuolijoki. *Työmiehen perhe* -romaanissa tie on paikka, jossa yhden kulkijan, kotiinpalaavan Jaakko Rantasen, keralla kulkee koko Suomen katajainen kansa. Rantanen palaa Akselia aikaisemmin, jo kesällä, hän kulki maantietä katajaiseen keppiin nojaten kalpeana ja väsyneenä ryysyisissä vaatteissa. Keskikesän aurinko helotti ja apila tuoksui. Mies astuskeli varovaisesti, istuutui kivelle maantien viereen levähtämään ja katseli tuimana ja välinpitämättömänä kesän kauneutta. Huomasi ja kulki eteenpäin, katajainen vapisevassa kädessä. Paljon kulki Suomenmaalla sinä kesänä tällaisia repaleisia miehiä, joiden vaatteissa oli omituinen köyhyyden, lian ja lysolin haju. [...] Näin he kulkivat ehdonalaisina,

vankeina, nälän uuvuttamina. Mitä voimakkaampi mies, sitä heikommin hän kulki, silmät tuimina, toivottomina, tietämättömänä kotioloistaan ja tulevaisuudestaan. [...] Siinä kulki Suomen työmies harmaana, arkipäiväisenä, lopen uupuneena, eikä kukaan muistanut, että hänkin oli osoittanut sankaruutta, taistellut ja kaatunut ja tullut voitetuksi. (Wuolijoki 1970.)

Kuten Linna, myös Wuolijoki muistaa kertoa hävinneistä jotain positiivista: hekin olivat osoittaneet sankaruutta. Jaakko Rantanen pysähtyy erään mökin portille ”kuin peilikuva Suomen työmiehen alennustilasta” ja katselee, ”miten mökin emäntä kuori perunoita”. Hän pyytää ja saa vettä juodakseen sekä perunaa ja suolaa syödäkseen. Tarjottua maitolasillista hän ei uskalla ottaa vatsanväänneiden pelossa. Hän pääsee nukkumaan talon aittaan: ”Kun vain saisi nukkua hiirenhiljaa, ei ajatella mitään eikä muistella mitään, hiirenhiljaa.” (Wuolijoki 1970.)

Mies vai lapsi?

Tuorein kuvaus kotiinpaluusta löytyy Heidi Köngäksen vuonna 2017 julkaistun romaanin *Sandra* lopusta. *Sandran* kehystarinana on moderni näyttelijä, joka perehtyy isoäitinsä Sandran elämään ja samalla oman sukunsa ja perintötalonsa menneisyyteen. Sandran näkökulmasta kerrottu tarina päättyy sisällissotaan ja sen seurauksiin Sandran elämässä.

Sandran puoliso Janne osallistuu kapinaan ja joutuu vangituksi. Sandra puolestaan saa yksin huolehtia kaikesta: synnyttämään lapsen, joka ei jää eloon, hoitamaan torppaa, eläimiä ja taksvärkkiä sekä pitämään huolta lapsistaan ja heidän ruokkimisestaan. Sandra ei jaksakaan eikä kykene hoitamaan kaikkea yksin, siksi hän odottaa palavasti puolisoaan kotiin. Kun lähiseudun miehet alkavat palata vankileireiltä, Sandra lähettää poikansa joka päivä junalle vastaan, siltä varalta, että perheen isä tulee sinä päivänä kotiin. Hän kuvittelee mielessään kotiinpaluun monta kertaa. Miten juna saapuisi asemalle, miten ”mies astuisi junasta, näkisi omat poikansa, jo kaukaa tunnistaisi oman hevosen.” Sandra on laittanut joka päivä pojille mukaan eväät myös isälle, että tämä saisi jotain suuhunsa pitkän matkan jälkeen. Kuvitelma osoittautuu pelkäksi kuvitelmaksiksi. Janne-puoliso tuli joulukuussa 1918 kotiin, mutta hyvin eri tavoin kuin odotettiin. (Köngäs 2017.)

Pojat eivät olleet tunteneet häntä asemalla. He olivat jo kääntyneet kohti hevosta palatakseen taas kerran ilman isää kotiin, kun eräs vilppulalainen oli huutanut heidät takaisin. Janne oli tuupertunut kontalleen asemalaiturille eikä ollut päässyt omin voimin ylös. Pojat saivat hänet juuri ja juuri talutettua ja lähes raahattua hevosen luo, isä ei meinannut jaksaa kävellä. Asemamies oli lopulta ehtinyt avuksi ja hänet saatiin hilattua rekeen. (Köngäs 2017.)

Kun Pekkasen Samuli tunnisti isänsä välittömästi, Köngäksen pojat eivät nähneet tai tunnistanee isäänsä. Kotiinpaluu kuvataan yksityiskohtaisesti ja groteskisti. Kuullessaan hevosen saapumisen, Sandra kiiruhtaa puolisoaan vastaan. Häntä odottaa järkyttävä näky: ”vain kireä nahka oli jäänyt kasvojen päälle, joista kaikki rasva sulanut pois ja kasvolut näkyivät kuin vanhoilla miehillä juuri ennen poislähtöä. Minun iso vahva mieheni oli sulanut luukasaksi. Pelottavalta hän näytti.” Jannen kasvot olivat laihtuneet, kuten muillakin, aiemmissa romaaneissa kuvatuilla kotiinpalaajilla, mutta hänen kuvauksensa on aiempia yksityiskohtaisempi ja suurempi. Jannen kasvot ovat pelottavat ja kertovat kuolemasta. Hänestä, kuten Joenpellon Vienosta, on tullut vanha mies.

Sandra ja pojat auttavat Jannen sisään. Tämä käy ovensuunpenkille makaamaan ja Sandra riisuu hänen kenkensä:

ja kun näin, missä kunnossa paljaat jalat olivat, työnsin tallukat takaisin jalkaan ja komensin lapset pikkukamariin. Maija [Jannen äiti] tuli ja nostimme yhteisvoimin Jannen ylös ja kahta puolta tukien saimme hänet vesikelkalla kiskottua saunalle. Emme vaihtaneet montakaan sanaa, vaan toimimme. Mies riisuttiin saunan eteiseen, minulla oli lämmintä vettä padassa, olin senkin joka ilta valmiiksi lämmittänyt, vaikken ollut yhtään käsittänyt, millaisessa kunnossa hän voisi olla. (Köngäs 2017.)

Maija kirosi nähdessään, missä kunnossa hänen poikansa oli. Yhdessä naiset pesivät Jannen, ”porstasivat” kuin lasta. Kaikki hänen päällään olleet vaatteet heitettiin ulos poltettavaksi. Pesun jälkeen Janne nukahti heti sänkyynsä. Kuten Vieno, myös Janne asetetaan lapsen asemaan, hänen äitinsä ja vaimonsa pesevät hänet kuin pienen lapsen ja laittavat sänkyyn nukkumaan. Isän sijasta kotiin onkin palannut lapsi.

Kotiinpaluu on ollut rankka myös perheen lapsille. Pojat kertoivat itku kurkussa kohtaamisestaan: he olivat lähteneet hakemaan isäänsä, mutta olivat kohdanneet jotain muuta, jotain hävettävää. He olivat vieneet isänsä ensin ulkokuussiin ja vasta sieltä hevoskyytiin. Tilanne oli ollut niin vaikea, etteivät pojat kyenneet kertomaan siitä äidilleen. Matkalla isä oli ottanut vain kulauksen puolukkamehua mutta kieltäytynyt leivästä. Hän oli nukkunut miltei koko matkan ja säpsähdellyt unissaan. He kyselivät hädissään äidiltään: ”Jääkö isä henkiin?” Sandra epäili asiaa itsekin, mutta vakuutti isän jäävän henkiin kun oli kerran kotiinkin asti jaksanut.

Kuten Linnan Akselin myös Jannen kohdalla kotiinpaluu on pitkään kestävä tapahtuma. Hänen nälkiintynyt elimistönsä ei kestä ruokaa, joten Sandra keittää löysää kauravelliä ja syöttää säännöllisin väliajoin sitä sekä sokeri-suolavettä miehelleen lusikalla. Sandra ei aikonut antaa

miehensä kuolla. Mutta kestää kauan, ennen kuin varmuus Jannen henkiin jäämisestä saadaan.

Janne on palannut joulukuussa, mutta vielä tammikuussa Sandra pohtii tuskissaan:

Janne menee, Janne menee, ei voi mitään, me emme pysty pitämään häntä, kaikki menee, päästä huippaa, veri ei kierrä, en ole nukkunut yhtään yötä sen jälkeen kun hän palasi kotiin. Mutta kuka sieltä palasi? Jäikö hänen todellinen itsensä jonnekin matkan varrelle, unohtui sinne ja paleltui pois. Minä en tunne tätä miestä, joka väittää olevansa minun mieheni. Hänestä ei ole jäljellä enää mitään muuta kuin nokka joka roikkuu tyhjän päällä ja veriuloste jota juoksetan laskiämpärillä huussiin. (Köngäs 2017.)

Onko niin, että kotiin onkin palannut joku toinen kuin se, joka aikoinaan sieltä lähti? Vai onko kotiinpaluu vielä kesken? Vasta helmikuussa miehen kuume hellittää ja hän saa ruokahalunsa ja hiljalleen myös elämänvoimansa takaisin. Hän jaksaa katsoa puolisoaan ja puristaa tämän kädestä:

Kiitokseksi kai, sillä hän katsoi taas kuin ennen, kauan kauan sitten. Autoin hänet takaisin pitkälleen ja alkoi tuntua siltä, että käyn itsekin hänen viereensä makuulle, menin saman peiton alle ja kuulin, kuinka hän nukahti heti. Hengitys kävi jo paremmin. Käännyin omalle puolelleni, makasimme selkä selkää vasten ja ajattelin lämmittäväni häntä, mutta samalla tunsin, että hän lämmittikin minua. Tajusin hänen palanneen. (Köngäs 2017.)

Kun Akseli Koskelan paluu tapahtuu muutamassa päivässä ja hänen kotiintulonsa varmistaa ärähtäminen lapsille ruokapöydässä, 2000-luvun kotiinpaluun kuvauksessa on realistisempi ote: paluu ja toipuminen ovat hitaita. Kotiinpaluun hetki on kuitenkin miehen ja vaimon kahdenkeskinen asia, kädenpuristus ja nukahtaminen vieri viereen.

Lopuksi

Olen edellä tarkastellut eri vuosikymmeninä julkaistuja romaaneja sekä yhtä novellia, joissa käsitellään vuoden 1918 tapahtumia jälkiseurauksineen. Keskityin nimenomaan sellaisiin kohtauksiin, joissa sodan jälkeen vankileirille joutuneet miehet ja naiset palaavat kotiinsa. Se, mikä käytännössä kaikkia kuvauksia yhdisti, oli palaajien nälkiintynyt olemus. Varhaisimmissa romaaneissa keskityttiin erityisesti kuivuneiden kasvojen ja tyhjien katseiden kuvauksiin sekä laihtuneeseen olemukseen.

Tuoreemmat kuvaukset tarkastelivat nälkiintynyttä ruumista yksityiskohtaisemmin ja jopa raadollisesti: palaajan ruumis oli nälän heikentämä, hän ei tunnistanut perheenjäseniään eikä kyennyt huolehtimaan itsestään, heikentynyt ruumis ei kyennyt sulattamaan tarjottua ruokaa, se oli likainen ja saastainen.

Normaalin ruuan vaarallisuus huomioitiin myös useissa kotiinpaluun kuvauksissa. Nälkiintynyt ruumis ei kestänyt tavallista ruokaa, kuten maitoa, ruisleipää tai perunoita. Ne aiheuttavat vatsanväänteitä tai pahimmassa tapauksessa menehtymisen. Siksi kotiinpalaajaa ruokitaan kuin lasta ja hänelle tarjotaan ohutta velliä lusikallinen kerrallaan.

Kotiinpalaavat olivatkin heikkoja kuin lapset. Heidät pestiin, puettiin puhtaisiin vaatteisiin ja laitettiin sänkyyn nukkumaan. Jos kotoa oli lähtenyt mies, kotiin palasi lapsi, jota muu perhe joutui hoivaamaan. Sota ja vankileirien kärsimykset olivat kääntäneet ihmissuhteet pääläelleen. Kotona odottaneet joutuivat pettymään toiveissaan saada tukea arjen jaksamiseen.

Kotiinpaluun kuvaukset olivat myös välitilan kuvauksia. Joissain perheissä oli oletettu, että sotaan lähtenyt oli kuollut. Kun tämä saapuikin kotiin, häntä ei uskottu eläväksi, vaan oletettiin vainajan tulleen kummitelemaan kotitalolleen. Osa kotiinpalaavista kuoli pian paluunsa jälkeen. Osa oli pitkään henkiiieverissä, jolloin saattoi kestää viikkoja tai kuukausia, ennen kuin palaajan eloonjääminen varmistui. Jotkut palaajat olivat fyysisesti kunnossa, mutta henkisesti poissaolevia, jolloin heidänkin kotiinpaluunsa tuntui viivästyvän ja tapahtuvan vasta, kun heistä tuli kodeissaan aidosti läsnäolevia.

Kuten usein romaaneissa, romaanihenkilöt eivät edusta vain itseään. Niin voidaan olettaa monen edellä käsitellyn kotiinpalaajankin kohdalla. Yhden nälkiintyneen miehen kulkiessa kotitietään, hänen mukanaan kulkee koko työtätekevä kansa. Hän edustaa kaikkia sotaan lähteneitä, myös niitä, jotka eivät koskaan palanneet. Kotiinpaluiden kuvaukset osoittavat myös sen, miten kotiinpalaava ei enää ole sama henkilö kuin se, joka kotoa aikanaan lähti. Mutta myös koti ja sen asukkaat sekä koko kotimaa olivat sisällissodan myötä muuttuneet. Kotiinpalaavat olivat menettäneet kansalaisluottamuksensa, myöskään ympäröivä yhteisö ei heihin enää luottanut. Mutta myös he itse olivat kadottaneet luottamuksensa yhteiskuntaan ja mahdollisuuksiinsa sen muuttamiseksi paremmaksi. He eivät enää luottaneet kotimaahansaakaan tai sen kansalaisiin, sillä vankileireillä he olivat nähneet ihmisluonnon raadollisimmat puolet.

Kirjallisuus

Aineisto

Joenpelto, Eeva 1972. *Vetää kaikista ovista*. Helsinki: WSOY.

Köngäs, Heidi 2017. *Sandra*. Helsinki: Otava.

Linna, Väinö 1959–1962. *Täällä Pohjantähden alla*. Helsinki: WSOY.

Mesterton, Anna-Liisa & Carl Mesterton & Kirsti Manninen & Jussi-Pekka Aukia 2003. *Hovimäki. Päin nousevan Suomen rantaa*. Jyväskylä: Gummerus.

Pekkanen, Toivo 1932. *Tehtaan varjossa*. Helsinki: WSOY.

Schildt, Runar 1983 (1919). *Kotiinpaluu ja muita novelleja*. Alkuteos *Hemkomsten och andra noveller*. Suomentanut Ilmari Ahma. Helsinki: Love Kirjat.

Syrjä, Juhani 1998. *Juho 18*. Jyväskylä: Gummerus.

Wuolijoki, Hella 1970. *Työmiehen perhe. Työmies Rantasen perheen kronikka vuosilta 1895–1945*. Helsinki: Weilin & Göös.

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Arkiston, Kansan arkiston ja Sirkkala 1918–2018-kokoelman aineistot vuoden 1918 muistoista.

Lähteet

Heimo, Anne 2010. *Kapina Sammatissa. Vuoden 1918 paikalliset tulkinnat osana historian yhteiskunnallisen rakentamisen prosessia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1275. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Mahlamäki, Tiina 2005. *Naisia kansalaisuuden kynnyksellä. Eeva Joenpellon Lohja-sarjan tulkinta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Melkas, Kukku & Olli Löytty 2018a. Miten kirjallisuus kohtaa sodan? Kukku Melkas & Olli Löytty (toim.) *Toistemme viholliset. Kirjallisuus kohtaa sisällissodan*. Tampere: Vastapaino.

Melkas, Kukku & Olli Löytty 2018b. Sisällissotakirjallisuuden laskoksia. Kukku Melkas & Olli Löytty (toim.) *Toistemme viholliset. Kirjallisuus kohtaa sisällissodan*. Tampere: Vastapaino.

Peltonen, Ulla-Maija 1996. *Punakapinan muistot: tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Kirjoittaja:

Dosentti Tiina Mahlamäki työskentelee uskontotieteen yliopistonlehtorina Turun yliopiston historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitoksella. Hän tarkasteli väitöskirjassaan *Naisia kansalaisuuden kynnyksellä* (SKS, 2005) Eeva Joenpellon Lohja-sarjaa. Hän on julkaissut myös Eeva Joenpellon elämäkerran *Kuinka elää ihmisiksi* (SKS, 2009). Mahlamäen tuorein teos on kirjailija Kersti Bergrothin elämäkerta *Kaikki maallinen on vain vertauskuvaa* (Partuuna, 2017).